И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК 37; 377.6; 378.6

Аземова Айгүл Аскербековна

ТИЛДИК ЭМЕС ФАКУЛЬТЕТТЕРДЕ КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА СТУДЕНТТЕРДИН УНИВЕРСАЛДЫК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы Кыргыз билим берүү академиясынын Филологиялык билим берүү лабораториясында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Добаев Кыргызбай Дүшөнбекович**
Педагогика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз билим берүү академиясынын илимий изилдөөлөрдү уюштуруу лабораториясынын башкы кызматкери

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү мекеме:

Диссертациялык ишти ала коргоо 2024-жылдын 29-ноябрында саат 15.30дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча уюштурулган Д 13.23.673 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду https://vc.vak.kg/b/d13-%20oyf-pc2-yyg

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) китепканаларынан жана https://vak.kg/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын “___”___________ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент **Д. К. Омурбаева**

ИЛИМИЙ ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Дүйнө жүзүндө, анын ичинде Кыргызстанда да ар тараптуу ааламдашуу процесси тездик менен жүрүп жатат. Дүйнөлүк атаандаштыктын шартында дүйнө өзгөрүп, коомдун социалдык тартиби да, эмгек рыногунун талаптары да өзгөрүүдө. Азыркы дүйнөдө базар экономикасына өтүү менен жаңы кесиптер пайда болууда. Ошондуктан Кыргызстандын жаштарын 21-кылымдын чакырыктарына жооп берүүгө даяр болушу үчүн окутуу боюнча аракеттерди активдештирүү зарыл.

"Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын (17.07.2023, № 140) кабыл алынышы менен отуз жылдын ичинде мамлекеттик тилдин мыйзамдык базасын чыңдоо үчүн негиз түптөлүп, тилди өнүктүрүү, аны колдонуу чөйрөсүн кеңейтүү боюнча бир катар олуттуу кадамдар жасалды. Кыргызстандын билим берүү жаатындагы мамлекеттик саясатын чагылдырган мыйзамдык жана программалык документтерде жогорку кесиптик билим берүү системасына окутууга компетенттүүлүк мамилени киргизүү, бүтүрүүчүгө турмуштук өзгөрүп жаткан кырдаалдарда тез ыңгайлашууга мүмкүндүк берүүчү компетенттүүлүк моделине негизделген жаңы муундагы мамлекеттик билим берүү стандарттарын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү, зарыл болгон компетенттүүлүккө өз алдынча ээ болуу, аларды ар кандай көйгөйлөрдү чече алуу, жеке жана социалдык ийгиликти камсыз кылуу үчүн практикада колдонуу жөнүндө көрсөтүлгөн.

Ошондой эле кыргыз тили мамлекеттик башкаруунун тили болушу үчүн кесиптик тилди калыптандыруу механизми киргизилиши керек. Бул максатта 2021-2025-жылдарга карата Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү программасынын билим берүү мекемесинин профилине жараша окуу китептерин, окуу-методикалык колдонмолорду иштеп чыгуу жана басып чыгаруу көрсөтүлгөн (КР Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 7-февралындагы № 67, 2023-жылдын 10-февралындагы № 64 токтомдору) 28-пунктка ылайык анда "Кыргыз тили жана адабияты" сабагынын ордуна "Кесиптик кыргыз тили" дисциплинасын киргизүү сунушталат.

Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын илимпоздору Д. Добаевдин [2003], К. А. Биялиевдин [2004], Л. П. Кибардинанын [2003], Н. А. Асипованын [2006], Н. К. Дюшееванын [2009], Т. В. Наркозиевдин [2014], А. Т. Калдыбаеванын [2019], К. К. Акматов [2020], А. С. Раимкулованын [2022], ж.б. жогорку билим берүү системасында, анын ичинде компетенттүүлүккө негизделген мамиле аркылуу жакшыртуу маселесин чечүүгө кошкон олуттуу салымына карабастан, курулуш тармагындагы адистер үчүн зарыл болгон универсалдык компетенцияларды өнүктүрүү маселелери илимпоздордун илимий кызыкчылыктарынын чөйрөсүнө кирген эмес.

Чет элдик изилдөөчүлөр: В. И. Байденко [2004], И. Л. Бим [2001], И. А. Зимняя [2003], Л. Е. Мальцева [2011], Дж. Равен [2002], В. В. Сафонова [2005], А.В.Агеева [2015], Ю. В. Слезко [2019], Е. М. Шульгинанын [2015] жана башка окумуштуулардын компетенциялар боюнча эмгектери да арбын. Биздин республикада коммуникативдик компетенцияларды өнүктүрүү проблемасына арналган эмгектер К. Д. Добаев [2016], Н. А. Ахметова [2019], К. А. Биялиев [2020], А. А. Жолчиева [2016], Д. Д. Куттубаева [2012], Т. А. Маковканын [2021] ж.б. изилдөөчүлөрдүн илимий иштеринде иликтенген.

Т.В. Архипованын илимий эмгегине кайрыла кетсек, анда ЖОЖдун студентинин коммуникативдик жөндөмдөрүнүн картасы иштелип чыккан [2017]. Ата мекендик изилдөөлөрдө А. А. Жолчиеванын кесиптик компетенцияларын калыптандыруу маселеси чет тилдерди окутуу процессинде студенттердин коммуникативдик компетенцияларын калыптандырууга арналган [2016]. Жогорку окуу жайда кыргыз тилин окутууда коммуникативдик компетенцияларды калыптандыруу проблемасын К.А. Биялиев [2002] изилдеген. Ошондой эле ар кандай профилдеги келечектеги адистер үчүн алардын маңызы жана компетенциялардын ар кандай түрлөрүнүн структурасын ачып, аларды калыптандыруунун педагогикалык шарттары иштелип, калыптануунун деңгээлин аныктоонун жана баалоонун механизмдери сүрөттөлөт. Компетенциялардын ар кандай түрлөрүн калыптандырууга арналган маселелерди активдүү изилдегенине карабастан, тил эмес факультеттердин студенттеринин кыргыз тили сабагында универсалдык компетенцияларды калыптандыруу маселеси бүгүнкү күндө толук изилдене элек.

Бир катар ата мекендик (К. Д. Добаев [2003], Н. К. Дюшеева [2009], А. Т. Калдыбаева [2019], А. К. Наркозиев [2014] ж.б.) жана орус изилдөөчүлөрүнүн С. Медведев [2007], В. В. Рябов [2004], Ю. В. Фролов [2004] пикири боюнча тенденциялардын бири, заманбап коомдо "билим" негизги категорияга айланып баратат. Алынган билимди иш жүзүндө колдонуу биринчи орунда турат деп, белгиленет.

ЮНЕСКОнун программалык документинде [1995] ошондой эле жогорку окуу жайларында кадрларды даярдоонун максаттары эмгек дүйнөсүндөгү жаңы шарттар менен аныктала тургандыгы белгиленген, ошондуктан окуу пландарына интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн жана маданий өзгөрүүлөрдү талдоо жана ыңгайлаштыруу, демилгени, ишкердик духун жана өзүнө ишенүүнү өнүктүрүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүчү предметтер камтылууга тийиш деп аныкталат.

Ошентип, коомдун жана мамлекеттин алдында турган негизги милдеттердин бири - эмгек рыногунда суроо-талапка ээ болгон, жогорку кесиптик жана универсалдык компетенцияларга ээ болгон жогорку квалификациялуу адистерди даярдоо.

Ушуга байланыштуу жаңы муундагы адистерди даярдоо, алардын универсалдык компетенцияларын жана жогорку квалификациясын калыптандыруу

биринчи планга чыгат. Азыркы коом ар тараптуу сабаттуу, ар кандай өнөрдү мыкты билген чыгармачыл адамдарга муктаж.

Бул диссертациялык изилдөөнүн проблемасынын актуалдуулугу төмөнкүдөй карама-каршылыктардын болушу менен тастыкталат:

1. Заманбап өзгөрүп жаткан коомдун жаш адистерге коюлган талаптары менен жогорку окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүн даярдоо деңгээли;

2. Иш жүзүндө жогорку кесиптик билим берүүнүн компетенттүүлүк мамилеге өтүшү менен жогорку кесиптик мектептин айрым окуу сабактарынын, анын ичинде "Кесиптик кыргыз тили" окуу сабагынын алкагында универсалдык компетенцияларды калыптандыруу менен байланышкан теориялык маселелердин жетишсиздиги.

Белгиленген карама-каршылыктардын негизинде «Кесиптик кыргыз тили» дисциплинасынын алкагында билим берүү натыйжасы катары универсалдык компетенцияларды калыптандыруу маселесин кантип чечүү керек деген маселе келип чыгат.

Проблеманын актуалдуулугун жана анын жетишсиз иштелишин изилдөөнүн жүрүшүндө бул изилдөөнүн темасы **«Тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу»** деп тандап алынды.

Диссертациянын темасы менен окуу жайлары жүргүзгөн негизги илимий иштердин байланышы. Диссертациянын темасы Кыргыз билим берүү академиясынын учурдагы изилдөө темаларынын тизмесине киргизилген.

Изилдөөнүн максаты – университеттин тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун моделин иштеп чыгуу жана негиздөө; - аны натыйжалуу ишке ашырууну аныктоо жана эксперименталдык түрдө текшерүү.

Максатка ылайык изилдөө бир катар маселелерди чечет.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Изилдөө проблемасы боюнча илимий-педагогикалык адабияттарды талдоонун негизинде “компетенция”, “компетенттүүлүк”, “универсалдык компетенциялар” түшүнүгүнүн мазмунун аныктоо.

2. Универсалдык компетенцияларды калыптандыруу үчүн "Кесиптик кыргыз тили" окуу дисциплинасынын билим берүү мүмкүнчүлүктөрүн жана кыргыз тили сабактарында түзүлүүчү универсалдык компетенциялардын тизмесин аныктоо.

3. Кыргыз тили сабактарында универсалдык компетенцияларды калыптандыруунун моделин иштеп чыгуу жана теориялык жактан негиздөө жана аны ишке ашыруунун натыйжалуулугун эксперименталдык түрдө текшерүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси "универсалдык компетенциялар" түшүнүгүнүн мазмуну ачылгандыгында; тилдик эмес факультеттерде студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу үчүн "Кесиптик кыргыз тили" окуу дисциплинасынын билим берүү

мүмкүнчүлүктөрү аныкталгандыгында; тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин түзүлүүчү жана өнүктүрүлүүчү универсалдык компетенцияларынын тизмеси жана компоненттик курамы аныкталгандыгында; тилдик эмес факультеттерде студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу модели иштелип чыкты, теориялык жактан негизделди жана апробацияланды; кыргыз тили сабагында универсалдык компетенциялардын ийгиликтүү калыптанышына өбөлгө түзүүчү моделди ишке ашыруунун педагогикалык шарттары аныкталды жана эксперименталдык жактан текшерилди.

Изилдөөнүн практикалык мааниси төмөндөгүлөр менен аныкталат: академиялык дисциплинанын окуу планынын вариативдик бөлүгү иштелип чыкты жана текшерилди. «Кесиптик кыргыз тили» тилдик эмес факультеттерде студенттер үчүн жана алардын универсалдык компетенцияларын калыптандыруу жана өнүктүрүү динамикасын аныктоо үчүн сыналган диагностикалык каражаттары апробацияланды.

Диссертациялык изилдөөдө камтылган теориялык материал тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун окуу-методикалык программасын иштеп чыгуу үчүн негиз болду.

Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган жыйынтыктар жана корутундулар орто кесиптик билим берүү мекемелеринде жана жогорку техникалык окуу жайларында тилдик эмес факультеттерде студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун моделдерин иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн. Изилдөөнүн материалдары кыргыз тили боюнча окутуучулардын кесиптик даярдоо жана кайра даярдоо процессинде колдонууга сунушталат.

Изилдөөнүн негизги базасы: Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университети жана колледжи, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети, "Өнөр жай жана граждандык курулуш», «Суу менен жабдуу, канализация жана гидротехникалык курулуш» (курулуш багыты боюнча) жана «Программалык камсыздоону иштеп чыгуу технологиясы», «Компьютердик лингвистика» (программалык инженерия багыты боюнча) болду. Эксперименталдык иш Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин "Кыргыз тили жана адабияты" кафедрасында жүргүзүлдү.

Диссертациянын коргоого коюлган негизги жоболору.

1. Жогорку кесиптик мектепте тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун методикасы;

2.Тилдик эмес факультеттерде студенттердин предметтик-адистешти-рилген гана эмес, ошондой эле чыгармачыл өзүн-өзү ишке ашырууга, социалдык өз ара аракеттенүүгө жана өзгөрүп жаткан шарттарга ыңгайлашууга мүмкүндүк берген универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун мааниси.

3.Тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларынын калыптанышына өбөлгө түзүүчү көнүгүүлөрдү жана тапшырмаларды тандоо.

Изденүүчүнүн жеке салымы диссертациялык иште баяндалган теориялык жана эксперименталдык изилдөөлөрдүн негизги көлөмүн аткарууда турат, анын ичинде теориялык моделдерди, эксперименталдык изилдөөлөрдүн методикаларын иштеп чыгуу, изилдөөлөрдү жүргүзүү, жыйынтыктарды талдоо жана жарыялоо жана басып чыгаруу түрүндө тариздөө КР ББИМ грифи менен 1 окуу китеби (1 жана 2 бөлүк), курулуш багыты боюнча – 1, жана жаңы технологиялар багыттары боюнча тексттер жыйнагы - 1, иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүү боюнча - 1 окуу куралы, коммуникативдик тапшырмалардын жыйнагы - 1, “Кесиптик кыргыз тили” сабагынын планы.

Студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу боюнча ыкмалары изденүүчү тарабынан жекече иштелип чыкты жана практикага сунушталды. Бул ыкмалардын натыйжалуулугу педагогикалык экспериментте жекече текшерилди. Илимий иштин негиздери изденүүчү тарабынан апробацияланды.

Изилдөө жана аны сыноо эксперименталдык иштин жүрүшүндө ишке ашырылган. Негизги изилдөө жыйынтыктары:

- Билим берүү жана коомдук илимдер боюнча эл аралык түрк дүйнөлүк конгрессинде “Проблемы и перспективы социализации молодёжи Кыргызстана в современных условиях” темасында доклад талкууланды (13.11. 2020);

- Н. Исанов атындагы КМКТАУнун кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын методикалык семинарларында жана жыйындарында талкууланды;

- Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин эл аралык ЖОЖдор аралык студенттик илимий - практикалык конференцияда талкууланды. (27.05.2021);

- Н. Исанов атындагы КМКТАУнун кыргыз тили жана адабияты кафедрасы тарабынан өткөрүлгөн ЖОЖдор аралык онлайн-семинарда "Кесиптик кыргыз тили "системасын киргизүү" темасы боюнча талкууланды. (31.05.2021); - "Билим берүү: көйгөйлөр жана перспективалар, баалуулуктар жана инновациялар" эл аралык илимий-практикалык конференциясында талкууланды (3 0.04.2022.);

- "Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы" аттуу эл аралык илимий-практикалык конференцияда талкууланды (17-19.06.22. Чолпон-Ата ш.);

- "Тил достуктун жана биримдиктин көпүрөсү" аттуу Республикалык илимий-практикалык конференцияда талкууланды. Баяндаманын темасы: "Интерактивдүү сабак методунун негизинде "; (2022)

- "Сабактарды интерактивдүү методдор менен окутуу" аттуу ЖОЖдор аралык илимий-практикалык конференцияда талкууланды. Баяндаманын темасы:

"Студенттин универсалдык компетенттүүлүгү алардын калптандыруууда коммуникативтик оюнду колдонуу "(21.02.23. КР КМТУ);

- "Алдыңкы кылымда педагогикалык кесипкөйлүк" жумушчу программасы боюнча "ТӨМдү (туруктуу өнүгүү максаттарын) ишке ашырууда унивеситеттердин ролун жогорулатуу" эл аралык вебинарынын концепциясында талкууланды. Баяндаманын темасы: "Техникалык ЖОЖдордо кыргыз тилин окутуунун философиялык проблемалары". (Сертификат) (12.04.2023.Ташкент шаары) ;

- "Кыргызстан Эл аралык университетинин" 30 жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференцияда талкууланды. "Жаңы Жибек Жолу: ишкердик кызматташтык жана экономикалык өнүгүүнүн келечеги". Макаланын темасы: “Студенттеринин универсалдуу компетенцияларын калыптандыруу ыкмасы катары кыргыз тили сабактарында коммуникативдик оюндар”. (25.05.2023. КР МУК);

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Изилдөөнүн жыйынтыктары 2 окуу жана 4 окуу-методикалык колдонмодо жана 12 макалада чагылдырылган, анын ичинде КР УАК тарабынан сунушталган жана РИНЦКЕ киргизилген басылмаларда 10 макала жана эл аралык, республикалык илимий-практикалык конференциялардын материалдарынын жыйнактарында 2 макала жарыяланган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүмү: Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, жыйынтыктан, практикалык сунуштамадан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана изилдөөнүн жумушчу материалдары берилген тиркемелерден турат.

ИЛИМИЙ ШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилденип жаткан проблеманын актуалдуулугу негизделет, жогорку окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүн даярдоодогу карама-каршылыктар белгиленет, изилдөөнүн максаттары, милдеттери аныкталат, иштин жаңылыгы жана практикалык мааниси, изилдөөчүнүн жеке салымы ачылат, изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо, диссертациянын натыйжаларын басылмаларда толук чагылдыруу, ошондой эле диссертациялык изилдөөнүн түзүмү берилет.

Биринчи главада тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун теориялык негиздери каралат.

Биринчи главада "Тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун теориялык негиздери" аталышында - универсалдык компетенцияларды калыптандыруунун теориялык жагы каралат.

Биринчи главанын биринчи бөлүмүндө "Компетенттүүлүк" жана "компетенттүүлүк" түшүнүктөрүн талдоонун теориялык жана практикалык аспектилери орус окумуштуулары: Л. А. Петровская [1989], И. А. Зимняя [2004], Н. В. Кузьмина [2003], А. В. Хуторской [2003], Э. Ф. Зеер [2007], Дж. Равен [2002] жана казакстандык изилдөөчүлөр: М. Ж. Джадрина [2006], К.Л. Кабдолова [2007], Ж. Х. Салханова [2011], В. В. Сериков [2003], Ж. Т. Даулетбекова [2020], А. Б. Туманов [2014], Ф. Б. Абаев [2014], Ж. Н. Бисенбаева [2013], ошондой эле, ата мекендик окумуштуулар: К. Д. Добаев [2003], Н. К. Дюшеева [2009], А. Т. Калдыбаева [2019], А. К. Наркозиев [2014] тарабынан терең изилденген.

"Компетенция", "компетенттүүлүк" жана "универсалдык компетенциялар" түшүнүктөрүнүн мазмуну боюнча чет өлкөлүк жана ата мекендик илимий изилдөөлөрдүн абалынын теориялык анализи төмөнкү тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берди:

- билим берүүгө компетенттүүлүк мамиле концепциясы калыптануу стадиясында турат жана "компетенция", "компетенттүүлүк" түшүнүктөрүнүн мазмунун аныктоодо көйгөйлөр бар, адистин моделине киргизилген универсалдык компетенциялардын бирдиктүү классификациясы такталган эмес.
- универсалдык компетенцияларды калыптандыруу студенттердин өз тажрыйбасынын негизинде социалдык-маданий тажрыйбаны өздөштүрүүсүн болжолдойт.
- кыргыз тили боюнча билим берүү процессинде студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу моделин иштеп чыгуу зарылдыгы келип чыкты.

Биринчи главанын экинчи бөлүмүндө "Билим берүү процессинде студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүнө" тиешелүү мазмуну жана окутуу ыкмалары аркылуу окуу процессинде компетенцияларды калыптандыруу мүмкүндүгүн карайт. Мындай ыкмада билим берүүнүн жаңы натыйжалары катары универсалдык компетенцияларды калыптандыруу кесиптик билим берүүнүн өзгөчө мета-предметтик контекстин түзөөрү анык.

Биздин изилдөөдө биз Л. М. Павловдун, Е. Г. Лопестин [2010], компетенттүүлүк билимдин, көндүмдүн, билгичтиктин (БКБ) жөндөмдүн жана инсандык сапаттардын интеграцияланган айкалышы жана компетенттүүлүгү анын структуралык элементи болуп саналышын карманабыз. Биз куруучу, инженер, программист адистиги боюнча студенттердин универсалдык компетенцияларын карайбыз жана аны ар кандай компетенциялардын жыйындысы катары аныктайбыз, атап айтканда: **социалдык компетенциялары, өзүн-өзү уюштуруу, ой жүгүртүү жөндөмү жана маалымат-технологиялык компетенциялары.**

Көрүнүп тургандай, кээ бир изилдөөчүлөр "компетенттүүлүктү" өндүрүмдүүлүктү жогорулатуу үчүн колдонулган билимдин, жөндөмдүн, ыктуулугун, ийкемдүүлүгүн жана жеке сапаттардын айкалышы катары же белгилүү бир тапшырманы аткарууга жөндөмдүү тиешелүү же жогорку квалификация катары карашат. Мисалы, курулуш компетенттүүлүгүнө ресурстарды издөө, ресурстарды пайдалануу, сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, көйгөйлөрдү чечүү, адамдарды башкаруу, эл алдында сүйлөө ж. б. Ал эми жаңы технологиялар жаатындагы компетенцияга коммуникабелдүүлүк, креативдүүлүк (ойлоп табуу, адаттан тышкары, уникалдуу), чыгармачыл ой жүгүртүү жөндөмү, стандарттуу эмес чечимдерди табуу ж. б. кирет.

Ошентип, алынган талдоо "компетенция" жана "компетенттүүлүк" түшүнүктөрүн чечмелөөнүн көп өлчөмдүүлүгүн жана түшүнүксүздүгүн көрсөтөт жана бул түшүнүктөрдүн катышын чечмелөөнүн эки вариантын: окшоштуруу жана ажыратууну аныктайт. (Схемасы 2.)

1-схема. "Компетенция" жана "компетенттүүлүк" түшүнүктөрүнүн өз ара айкалышы:

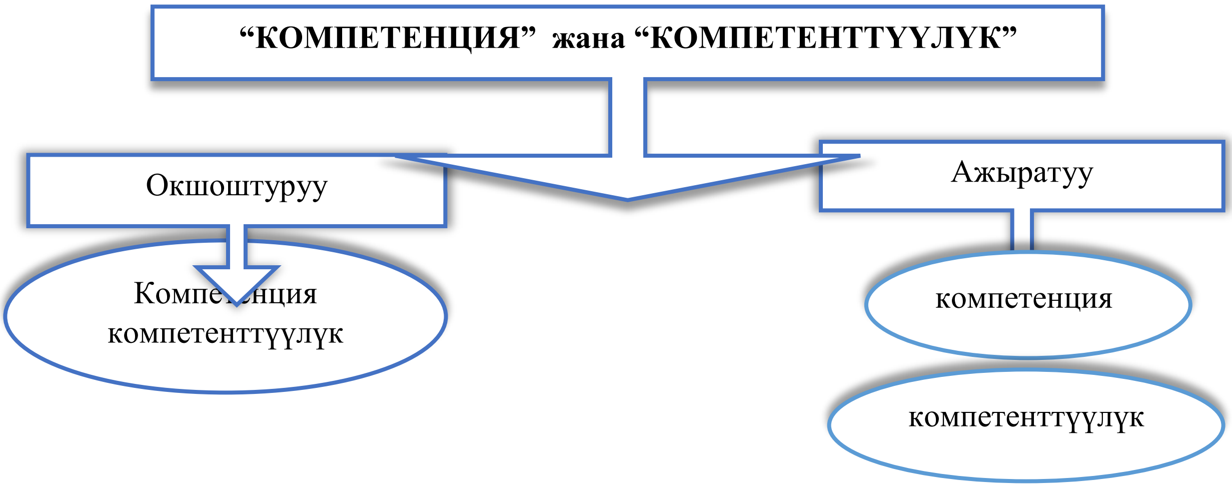

Студенттин өз ара байланышкан сапаттарынын *(билим, көндүм, билгичтик, жөндөмдүүлүк, жеке сапаттар*) жыйындысы - компетенция.

Студенттин өз ара байланышкан сапаттарын: *билимин, көндүмүн, билгичтигин, жөндөмүн жана жеке сапаттарын* ар түрдүү кырдаалдарда колдоно билүү - компетенттүүлүк.

"Компетенция" жана "компетенттүүлүк" түшүнүктөрүнүн ар кандай аныктамаларынын болушун эске алып, компетенция жана компетенттүүлүк терминдеринин түшүнүктөрү бири-бири менен тыгыз байланышта экендигин белгилейбиз.

Изилденип жаткан теманын алкагында компетенттүүлүк билимдин деңгээлин, б.а. студенттин өзүн ишенимдүү сезүүгө жана XX1 кылымдын чакырыктарына жооп берүүгө мүмкүндүк бере турган бир катар социалдык зарыл компетенцияларды өздөштүрүүсүн белгилей тургандыгы аныкталган.

Биринчи главанын үчүнчү бөлүмүндө экинчи тил катары кыргыз тили сабактарында студенттердин кесиптик лексикасын калыптандыруунун теориялык негиздери студенттердин кесиптик лексикасын калыптандыруу бүгүнкү күндө заманбап адисти даярдоонун негизги критерийлеринин бири болуп саналат деп айтылат. Курулуш адистиктеринин студенттери үчүн Кыргыз тилин кесиптик окутуу кесиптик жана лингвистикалык билимдерди айкалыштырып өздөштүрүүнү камтыйт. Бул кыргыз тилин кесиптик көндүмдөрдүн негизи катары колдонуу жана окуу планын конкреттүү тармакка адаптациялоо үчүн маанилүү. Негизги компоненттери лексикалык минималдуу, көндүмдөрдү жана билимдерди, темаларды изилдеп, окуу көндүмдөрүн, ошондой эле лексиканы өнүктүрүү боюнча жемиштүү стратегиясын камтыйт.

Биринчи главанын төртүнчү бөлүмүндө ЖОЖдун тилдик эмес факультеттеринин студенттеринин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу үчүн "Кесиптик кыргыз тили" окуу дисциплинасынын билим берүү мүмкүнчүлүктөрү каралды, мында билим берүү мүмкүнчүлүктөрү төмөнкүлөр болуп саналат: а) коммуникативдик мамиле, ал - баарлашууга жана инсандык өз ара аракеттенүүгө окутууну камтыган Кыргыз тилин окутуунун негизин түзөт; б) окутуунун интерактивдүү методдорун колдонуу жана окуу ишин уюштуруунун ыкмаларынын жыйындысын системалуу пайдалануу: дискуссиялар, конкреттүү кырдаалдарды талдоо, коммуникативдик тапшырмалар, ролдук оюндар, долбоорлор, фронталдык, топтук;

Бул маселени кароонун жыйынтыгында универсалдык компетенцияларды өнүктүрүү көз карашынан алганда кыргыз тилинин билим берүү мүмкүнчүлүктөрүн талдоонун натыйжалары кыргыз тилин окутуу процессинин негизин коммуникативдик мамиле түзөт, ал башка адамдар менен баарлашууга жана өз ара аракеттенүүгө окутууну билдирет деп айтууга болот. Демек, баарлашуу көндүмдөрү гана эмес, универсалдык көндүмдөр да калыптанат. Ошентип, студенттер теорияны гана эмес, тез өзгөрүп жаткан дүйнөдө иш-аракеттерди да үйрөнүшү керек. Окутуучунун милдети - позитивдүү окуу чөйрөсүн түзүү, студенттерге керектүү маалыматка жетүү жана мугалимдерден баштап студенттерге чейин бири-биринен үйрөнө турган жамаатты түзүү**.**

Экинчи главада "Тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу боюнча педагогикалык шарттарды изилдөө методологиясы жана тажрыйбалык-эксперименттик иштин методдору" деп аталган бөлүмүнүн мазмуну экинчи маселеге ылайык, ушул изилдөөнүн объектисин, предметин жана методдорун ачып берет.

Азыркы шартта УКнын калыптанышына өбөлгө түзүүчү педагогикалык шарттарды изилдөө методологиясынын негизги компоненттери болуп төмөнкүлөр саналат:

Изилдөө объектиси - тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагын өтүү процесси.

Изилдөөнүн предмети - тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу.

Изилдөөнүн экинчи главасынын биринчи бөлүмү тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандырууга көмөктөшүүчү методикалык аспектилерге, педагогикалык шарттардын түзүлүшүнө жана мазмунуна арналган. Изилдөөнүн максаттарына ылайык, изилдөөнүн предметине жана объектисине ылайык келген бир катар теориялык жана эксперименталдык-эмпирикалык методдор ишке ашырылган:

- **Теориялык:** социалдык-философиялык, лингвистикалык жана педагогикалык адабияттарды, ченемдик документтерди талдоо; синтез, аналогия, салыштыруу жана карама-каршы коюу, педагогикалык тажрыйбаны моделдөө (анын ичинде өзүнүн);
- **Эксперименталдык-эмпирикалык:** байкоо жүргүзүү, маектешүү, студенттерди, окутуучуларды жана жумуш берүүчүлөрдүн сурамжылоо, анкеталык суроолор.

Изилдөөнүн жыйынтыгында бөлүнгөн педагогикалык шарттарды эске алуу менен кыргыз тилин окутуу процессинде тилдик эмес факультеттердин студенттеринин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу модели иштелип чыкты.

Экинчи главанын экинчи бөлүмүндө кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда педагогикалык технологиялар жана студенттерде универсалдык компетенцияларды калыптандыруу боюнча интерактивдүү методдорду колдонуу ыкмаларына арналган:

Долбоорлук ыкмасы: студенттер теманы изилдөө, көйгөйлөрдү чечүү жана натыйжаларын берүү үчүн Кыргыз тилин колдонууну талап кылган долбоорлорду түзүүгө жана ишке ашырууга катыша алышат. Бул ыкма коммуникативдик, аналитикалык жана чыгармачылык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. **Ролдук оюндар:** студенттер ролдорду аткара алышат жана өз ара аракеттенүү үчүн Кыргыз тилин колдонууну талап кылган реалдуу турмуштук кырдаалдарды симуляциялоого катыша алышат. Бул ыкма баарлашуу, ар кандай контексттерге көнүү жана чечим кабыл алуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет. **Кейс-стади методу**: студенттер реалдуу же ойдон чыгарылган сценарийлерди талдап, өз чечимдерин жана тыянактарын кыргыз тилинде беришет. Бул ыкма аналитикалык жана критикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүн, ошондой эле билимди иш жүзүндө колдонуу жөндөмүн өркүндөтөт. **Топтук иш:** Студенттер кыргыз тилинде талкуу, кызматташуу жана пикир алмашууну талап кылган тапшырмаларды аткаруу үчүн чакан топтордо иштешет. Бул ыкма коммуникативдик жана

жамааттык көндүмдөрдү өркүндөтөт. **Интерактивдүү технологияларды колдонуу:** онлайн-платформалар, мультимедиялык ресурстар жана интерактивдүү окуу китептери сыяктуу заманбап билим берүү технологияларын колдонуу студенттер үчүн интерактивдүү өз ара аракеттенүү аркылуу кыргыз тилиндеги көндүмдөрдү өнүктүрүүгө жардам берүү менен окуу процессин кызыктуураак жана натыйжалуу кыла алат.

Экинчи главанын үчүнчү бөлүмү "Тилдик эмес факультеттердин студенттеринин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу боюнча педагогикалык экспериментти уюштуруу жана өткөрүү" деген аталышта эксперименталдык изилдөөлөргө арналган. Тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу" (*курулуш адистиктеринин студенттеринин мисалында*) боюнча тажрыйбалык-эксперименталдык иштердин максаттары, милдеттери, мазмуну берилген.

Студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу моделин иштеп чыгуу тажрыйбалык-эксперименталдык иштин максаты академиялык жана аудиториядан тышкаркы ишмердүүлүктө окутуунун ар кандай этаптарында кесипкөй кыргыз тили дисциплинасынын алкагында универсалдык компетенцияларды калыптандырууга багытталган натыйжалуу билим берүү технологияларын талдоо жана табуу болуп саналат.

Көрсөтүлгөн максатка ылайык төмөнкү милдеттер аныкталды:

- Тилдик эмес жогорку окуу жайында окутуунун ар кандай этаптарында "Кесиптик кыргыз тили" дисциплиналарын окутууда топтолгон тажрыйбаны жалпылоо.

- Универсалдык компетенциялардын калыптанышына өбөлгө түзө турган натыйжалуу билим берүү технологияларын аныктоо.

Бакалаврда "Кесиптик кыргыз тили" сабагын окутуунун максаты катары универсалдык компетенцияны калыптандырууну кароодо окуу программасына эки негизги модул киргизилген:

- Өз алдынчалуулуктун чоң даражасы менен жаңы билимге ээ болуу жөндөмдүүлүгү.

- Кыргыз тилинде докладдарды презентациялоо жана талкуулоо көндүмдөрү.

Эки модуль тең бакалавр программасынын "Кесиптик кыргыз тили" сабагынын алкагында түзүлгөн Кыргыз тилинде илимий адабияттарды окуу, ишкердик жазуу жана оозеки сүйлөө (эл алдында чыгып сүйлөө жана илимий дискуссия) көндүмдөрүн калыптандырууда үзгүлтүксүздүктү колдойт.

Үчүнчү главада тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу (курулуш адистиктеринин студенттеринин мисалында) боюнча тажрыйбалык-эксперименталдык иштердин максаттары, милдеттери, мазмуну берилген.

"Тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун моделин иштеп чыгуу" үчүнчү главанын биринчи пунктундагы тажрыйбалык-эксперименталдык иштин максаты - академиялык жана аудиториядан тышкаркы ишмердүүлүктө окутуунун ар кандай этаптарында "Кыргыз тили" дисциплинасынын алкагында универсалдык компетенцияларды калыптандырууга багытталган натыйжалуу билим берүү технологияларын талдоо жана иш жүзүнө ашыруу болуп саналат.

Көрсөтүлгөн максатка ылайык **төмөнкү милдеттер аныкталды**:

- Тилдик эмес жогорку окуу жайында окутуунун ар кандай этаптарында "Кесиптик ыргыз тили" дисциплинасын окутууда топтолгон тажрыйбаны жалпылоо.
- Универсалдык компетенциялардын калыптанышына өбөлгө түзө турган натыйжалуу билим берүү технологияларын аныктоо.

Бакалаврда "Кесиптик кыргыз тили" сабагын окутуунун максаты катары универсалдык компетенцияны калыптандырууну кароодо окуу программасына эки негизги модул киргизилген:

- Өз алдынчалуулуктун чоң даражасы менен жаңы билимге ээ болуу жөндөмдүүлүгү.
- Кыргыз тилинде докладдарды презентациялоо жана талкуулоо көндүмдөрү.

Эки модуль тең бакалавр программасынын "Кесиптик кыргыз тили" курсунун алкагында түзүлгөн кыргыз тилиндеги илимий адабияттарды окуу, ишкердик жазуу жана оозеки сүйлөө (эл алдында чыгып сүйлөө жана илимий дискуссия) көндүмдөрүн калыптандырууда үзгүлтүксүздүктү колдойт.

Үчүнчү главанын экинчи бөлүмүндө “Тидик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандырууну ишке ашыруу боюнча педагогикалык эксперименталдык иштин натыйжалары" деген изилдөөнүн биз аныктаган максатына ылайык - тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу моделин иштеп чыгуу, теориялык негиздөө, аны аныктоо жана натыйжалуу ишке ашыруу - тажрыйба-эксперименталдык иштин максаты кыргыз тили боюнча окуу процессинде ЖОЖдун студенттеринин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун иштелип чыккан моделин ишке ашыруу жана аны ишке ашырууда биз бөлүп берген шарттардын натыйжалуулугун текшерүү болду. Эксперименталдык изилдөөнүн жыйынтыктары кайталануу тенденциясына ээ болгондуктан, 2022-2023-жылдардагы маалыматтар педагогикалык эксперимент 2022-2023-жылдар аралыгында өткөрүлгөн (И. Раззаков атындагы КТУ).

Эксперименталдык-изилдөө төмөнкү кадамдарды камтыйт:

Биринчи этап (2019-2020) — констатациялык эксперимент — студенттердин сүйлөөсүн билүүнүн базалык деңгээлин аныктоо: кыргыз тилинде угуу, окуу, сүйлөө, жазуу; тексти окуу жана түшүнүү, маалымат алуу жөндөмдөрүнүн жана көндүмдөрүнүн деңгээлин аныктоо; кыргыз тили боюнча сабактардын процессинде калыптанышы мүмкүн болгон универсалдык компетенциялардын компоненттик тизмесин аныктоо; багыттар боюнча тексттерди иштеп чыгуу, анкеталык суроолорду түзүү, коммуникативдик тапшырмаларды иштеп чыгуу.

Экинчи этап (2021-2022) - калыптандыруучу эксперимент - кыргыз тили сабагында универсалдык компетенцияларды калыптандыруу моделин ишке ашыруу; педагогикалык эксперимент жүргүзүү; студенттерди, окутуучуларды жана иш берүүчүлөрдү анкеталоо; - алынган эксперименталдык натыйжаларды иштеп чыгуу.

Үчүнчү этап (2022-2023) - акыркы — калыптандыруучу эксперименттин натыйжаларын жалпылоо, салыштыруу жана системалаштыруу.

Биздин изилдөөнүн алкагында "Кесиптик кыргыз тили" окуу дисциплинасынын алкагында калыптанышы мүмкүн болгон универсалдык компетенциялардын тизмеси жана курамы аныкталгандан кийин, сандык жана сапаттык өзгөрүүлөрдүн динамикасын аныктоо үчүн эксперименталдык иштин биринчи этабында алардын калыптануу көрсөткүчтөрүнүн диагностикасы жүргүзүлдү. Экспериментке курулуш факультетинин 750400 - шаар куруу, 750500 - Курулуш, 750600 – Гидротехникалык курулуш жана жаңы технологиялар факультети: 710400 - Программалык инженерия, 710600 – компьютердик лингвистика) багытында, жогорку билим берүү программасы боюнча окуган студенттер катышышты. Изилдөөгө 330дан ашык 1-курстун студенттери жана отузга жакын эксперименталдык курсунун студенттери кирген.

Кыргыз тили боюнча сабактар жумушчу программалар боюнча жүргүзүлүп, алар төмөнкүдөй негиздерде түзүлгөн: Мамлекеттик жогорку кесиптик билим берүү стандарты; курулуш, программалык инженерия, компьютердик лингвистика багыттары боюнча студенттерди окутуу үчүн ОМК.

Студенттердин жалпы компетенттүүлүгүнүн баштапкы деңгээлин аныктоо үчүн курулуш, программалык инженерия, атайын тесттер, коммуникативдик тапшырмалар, студенттер билимдин, жөндөмдүн жана компетенттүүлүктүн керектүү деңгээлине ээ экендигин аныктоо милдети коюлган тексттер иштелип чыгып, сыноодон өткөрүлдү.

Кыргыз тили боюнча сабактарда коммуникативдик тапшырмалар менен программанын иштелип чыккан вариативдик бөлүгүнүн алкагында төмөнкүдөй универсалдык компетенциялар түзүлөт:

№	УК	көндүмдөр
1.	Социалдык	**Оозеки байланыш:** эл алдында сүйлөө, суроо берүү, сунуш, маектешүү, монолог, өзүнүн ой-пикирин, көз карашын далилдей алуу **Жазуу түрүндө байланыш:** кат алышуу, сабаттуу жазуу, реферат, эссе, дил баян, баяндама жазуу, иш кагаздарын даярдай алуу **Кызматташуу жөндөмү:** чечкиндүүлүк, жоопкерчилик, башкалардын көз карашын урматтоо, конфликтерди башкаруу, инклюзивдик маданият, лидерлик сапат, өзүнүн артыкчылыктарын жана кемчиликтерин баалай билүү; сындоо жана өзүн-өзү сындоо жөндөмү; түшүнүү жөндөмү, башкалардын көз карашын жана кызыкчылыктарын эске алуу жөндөмү; ар кандай турмуштук кырдаалдарда көйгөйлөрдү чечүү жөндөмү; жуптарда, топтордо, командада иштөөгө жөндөмдүү;
2.	Өз ишин уюштуруу	Өз алдынчалуулук, ишин пландоо, максат коюу, демилгелүүлүк, эмоционалдык өзүн-өзү жөнгө салуу жолдору, өзүн өнүктүрүү, үзгүлтүксүз билим алуу жана үйрөнүү, жаңы кырдаалдарга көнүү жөндөмдүүлүгү (адаптация); мобилдүүлүк; ийкемдүүлүк; жоопкерчилик; инсандын кызыкчылыктары жана ички мотивациясы;
3.	Натыйжалуу ой жүгүртүү компетенциялары	**Натыйжалуу ой жүгүртүү:** тексттерде логикалык жана ырааттуу аргументтерди куруу көндүмдөрүн өнүктүрүү. Маалыматты талдоону жана негиздүү тыянак чыгарууну талап кылган дискуссияларга жана дискуссияларга катышуу. Негизги идеяларды жана негизги маалыматты аныктоо үчүн ар кандай форматтагы тексттер менен иштөө. **Аналитикалык ой жүгүртүү:** татаал тексттерди чечмелөө (ачкыч сөздөр, аннотация). **Чыгармачыл ой жүгүртүү**: ар кандай жанрдагы өз тексттерин түзүү, мисалы, эссе, реферат, Чыгармачыл аңгемелер. Жаңы идеяларды жаратуу үчүн фантазияны жана чыгармачыл ыкмаларды колдонуу. **Креативдик ой жүгүртүү**: идеяны же оригиналдуу долбоорлорду иштеп чыгуу жана ишке ашыруу. Татаал же абстракттуу ойлорду билдирүү үчүн метафораларды, фразеологизмдерди жана башка адабий каражаттарды колдонуу.

4.	Маалымат-технология-лык	**Маалыматтык:** маалымат издөө, талдоо, анализдөө, сактоо жана кайра иштетүү ыкмаларын билүү; жалпылоо, өзгөртө билүү, тексттер менен иштөө, которуу, ар кандай булактардан маалыматты табуу жана аны талдоо жөндөмү. **Технологиялык:** электрондук маалымат каражаттарында иш жүгүзүү, мультимедия жабдууларын колдоно билүү, электрондук почта, телеграмм, жасалма интеллект жана башка программаларды колдоно билүү, маалыматты башкаруу каражаты катары, анын ичинде глобалдык компьютердик тармактарда жана корпоративдик маалымат системаларында компьютердик көндүмдөр.

Бул үчүн мазмундук деңгээлде тематикалык бөлүмдөр заманбап техникалык адис үчүн зарыл болгон актуалдуу темалар жана коммуникативдик тапшырмалар менен толукталды жана универсалдык компетенцияларды калыптандыруу талаптарына жооп берет, б. а. мүмкүнчүлүк түзүүгө окуу, процессинде кырдаалды, мүмкүн болушунча түзүү тажрыйбасы чечүү-турмуштук проблемаларды да, кесиптик да, социалдык чөйрөдө (кырдаалдарда): "Сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү", "Мамилелерди куруу", "Инклюзивдик маданият", "Этика" ж. б.

Анкетанын жыйынтыгында, сурамжылоого катышкан студенттердин басымдуу көпчүлүгү жеке жана кесиптик өнүгүүсү үчүн универсалдык компетенциялардын калыптанышынын оң маанисин белгилешти. Эгерде окуу мезгилинин башында студенттер кесиптик чөйрөдөгү ийгилик адамдын билим деңгээлинен көз каранды деп эсептешсе, анда окуу курсунун аягында алар универсалдык компетенциялар калыптанбаса, анда ар түрдүү кырдаалдарда жана кесипте ийгиликке жетүү, ошондой эле башкалар менен өз ара аракеттенүү кыйын деген жыйынтыкка келишкен. Баарлашуудагы көйгөйлөр жана коммуникативдик көндүмдөрдү өнүктүрүүнү каалабоо, интенсивдүү эмгекке, командада иштөөгө даярдыктын жоктугу кесиптик мааниде ийгиликке терс таасирин тийгизүүчү факторлор катары студенттер тарабынан белгиленди. Студенттердин пикири боюнча жеке жана кесиптик максаттарды коюу аркылуу өзүн-өзү өнүктүрүүгө умтулуу, атайын адабияттарды окуу, ошондой эле маданияттар аралык өз ара аракеттенүү, убакытты туура башкаруу жана маалымат менен иштөө көндүмдөрү сыяктуу көндүмдөр адис үчүн абдан популярдуу болуп саналат деп белгилешет. Белгиленген максаттарга ийгиликтүү жетүү, кесиптик ишмердүүлүктө билимин жана жөндөмүн акыл-эстүү пайдалануу үчүн болочок ЖОЖдордун бүтүрүүчүлөрүндө универсалдык компетенцияларын өнүктүрүү зарылчылыгы бар.

Биздин изилдөөбүздөгү социалдык компетенцияларынын компоненттери (*оозеки баарлашуу, кызматташуу жөндөмү, б.а. иш-аракеттерди биргелешип жүргүзүү; башкалардын көз караштарын жана кызыкчылыктарын эске алуу*

жөндөмү) иштелип чыккан суроолордун негизинде аныктала турган өнөктөштүк көндүмдөрүнүн көрсөткүчтөрүн билүү үчүн оозеки баарлашуу көндүмдөрү, боюнча онлайн сурамжылоо жүргүзүлдү. Анкетанын суроолору 3-тиркемеде берилген. Анкеталоо төмөнкүдөй жүргүзүлдү: студенттерге анкетанын суроолоруна жооп берүү сунушталды, андан кийин ушул эле өтүнүч менен биз кыргыз тили кафедрасынын окутуучуларына кайрылдык (15 адам), алардын жоопторун эксперттик баа катары пайдаландык.

Студенттер жана окутуучулар тарабынан толтурулган анкеталарды талдоонун натыйжалары төмөнкүлөрдү көрсөттү.

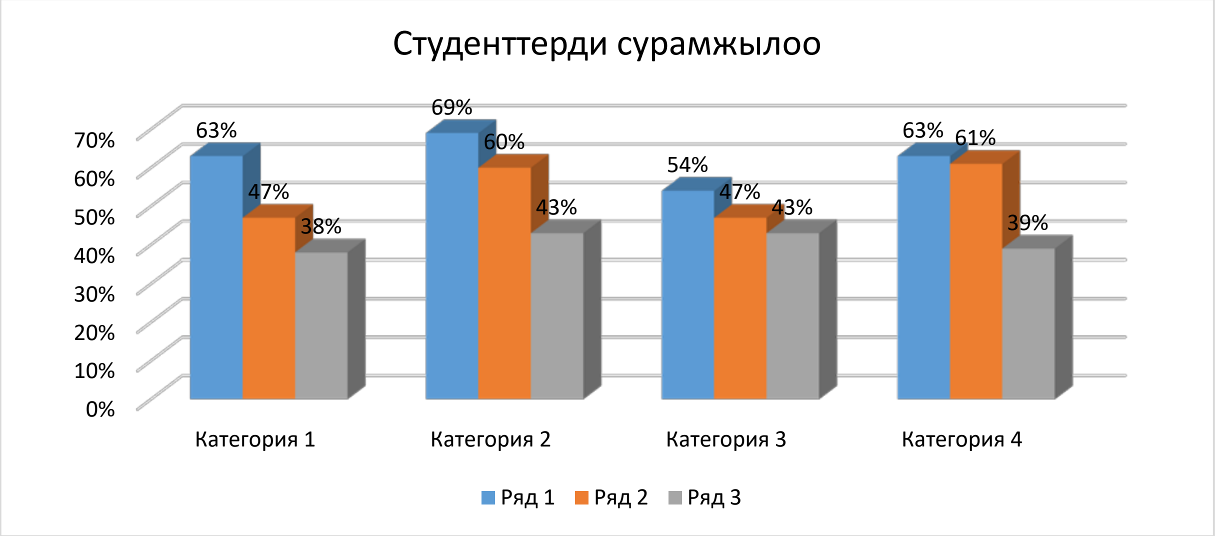

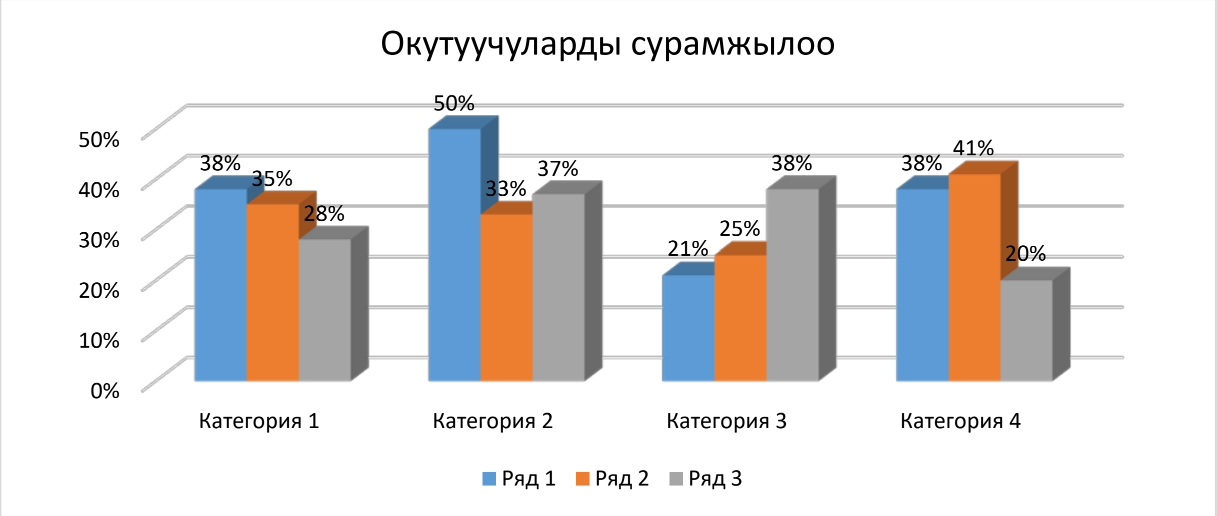

Сурамжылоо боюнча респонденттер пайда болгон кыйынчылыктар менен окушат. Белгилүү болгондой, окуу процесси маалыматтын чоң көлөмүн издөөнү жана иштеп чыгууну, убакытты эффективдүү башкарууну жана өз алдынча иштөөнү камтыйт. Демек, биздин учурда эң негизгиси заманбап адиске зарыл болгон бул сапаттарды өнүктүрүүнү улантуу, ал эми биздин

изилдөөбүздө универсалдык компетенциялардын компоненттери: билимдеги кыйынчылыктарды жана көйгөйлөрдү таануу жана аларды чечүү, таба билүү жана ар кандай булактардан алынган маалыматты талдоо (өз алдынча таанып-билүү ишинин компетенциялары);

1. Универсалдык компетенцияларды калыптандырууга багытталган биз иштеп чыккан педагогикалык шарттар өзүнүн натыйжалуулугун тастыктады. Ошентип, контролдук бөлүмдүн жыйынтыгы боюнча жогоруда белгиленген компетенциялардын калыптанышы өскөндүгү аныкталды.

2. Бул изилдөөнүн алкагында иштелип чыккан, универсалдык компетенцияларды калыптандырууга багытталган тил жана кеп материалдарынын интеграциясы болгон коммуникативдик тапшырмалардын методикалык системасы өзүнүн натыйжалуулугун тастыктады.

3. Социалдык багыттагы интерактивдик окутуу технологияларын колдонуу, атап айтканда, долбоор ыкмасы, ролдук жана бизнес оюндары студенттерди көбүрөөк сүйлөөгө гана түрткү бербестен, студенттерде көйгөйлөрдү чечүү жана чечим кабыл алуу, жөндөмдүүлүк, белгисиздик кырдаалдарында иш алып баруу, критикалык ой жүгүртүү, командада натыйжалуу иштөө, жооп кайтаруу сыяктуу көндүмдөрдү калыптандыруу менен чыныгы кесиптик кырдаалдарга жакындоого мүмкүндүк берет. Биздин эксперименттин жүрүшүндө колдонулган ролдук оюндардын методикасы жана долбоорлордун ыкмасы өзүнүн натыйжалуулугун далилдеди.

4. Эксперименталдык текшерүүнүн жүрүшүндө изилдөө гипотезасы тилдик эмес факультеттерде студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандырууда, иштелип чыккан педагогикалык шарттарынын натыйжалуулугу жөнүндө айтып тургандыгын тастыктады.

"Кесиптик кыргыз тили" дисциплинасынын жумушчу программасын ийгиликтүү өздөштүрүү үчүн негизги басым көбүнчө адистиги боюнча кесиптик тексттер менен иштөөгө жана тиешелүү терминологияны өздөштүрүүгө бурулат.

Бул атайын колдонмодо берилген предметке методикалык мамиле студенттердин чыгармачылыгын өнүктүрүүгө, ой жүгүртүү жөндөмүн калыптандырууга, сүйлөө кырдаалын талдоого, жазуу жана окуу иш-аракеттерин ойготууга өбөлгө түзөт.

Коммуникативдик оюндарды колдонуунун максаттуу багыты - билим менен таанышуу, белгилүү бир компетенцияларды калыптандыруу, билим берүү өз алдынчалуулук, демилгелүү эрк, көңүл буруу, эс тутум, сүйлөө, ой жүгүртүү, салыштыруу, элестетүү, чыгармачылыкты өнүктүрүү, керектүү чечимдерди таба билүү, коммуникативдик ишмердүүлүктүн мотивациясын өнүктүрүү. Билим берүү процессинде оюн технологиялары төмөнкүдөй функцияларды аткарат: кызыгууну ойготуу, баарлашууну өнүктүрүү,

кыйынчылыктарды жеңүү, тескери нерсени аныктоо, оңдоолорду киргизүү, жамаатка киргизүү жана башкалар.

Өз кезегинде, бул көндүмдөр келечектеги куруучулардын жана инженерлердин жалпы маданий, жалпы кесиптик жана кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырат, бул аларга өндүрүш чөйрөсүндөгү көйгөйлөрдү андан ары чечүүгө мүмкүндүк берет.

Кесиптик кыргыз тилин окутууда студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандырууга багытталган коммуникативдик оюндарды киргизүү методикасы студенттерге алган билимдерин келечектеги кесибинде колдонууга жана жеке сапаттарын өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ошондой эле эмгек рыногун изилдөө акыркы бүтүрүүчүлөрдө жана жаш адистерде универсалдык компетенциялардын суроо-талабы боюнча биз эмгек рыногу боюнча сандык (онлайн-сурамжылоо) методикасын камтыган изилдөө жүргүздүк. Изилдөөгө Курулуш жана маалыматтык технологиялар тармагындагы компаниялардын персоналды башкаруу бөлүмдөрүнүн 10дон ашык өкүлдөрү тартылган. Изилдөө жүргүзүүдө онлайн интернет сурамжылоо сыяктуу коомдук пикирди аныктоо ыкмалары колдонулган.

Сурамжылоонун жыйынтыктары көрсөткөндөй, эмгек рыногунда бакалаврлар үчүн зарыл болгон компетенциялардын жетишсиз чагылдырылышына байланыштуу көйгөйлөрдүн бири иш берүүчүлөр тарабынан ЖОЖдор менен активдүү кызматташууга жана кесиптик компетенцияларды түзүүгө даярдыктын жоктугу болуп саналат. Студенттердин керектүү компетенттүүлүгүн өнүктүрүү маселесин талкуулап жатып, көптөгөн иш берүүчүлөр орто билим берүү контекстинде негизги компетенцияларга басым жасоо талап кылынат деген бир пикирге келишти. Иш берүүчүлөр ЖОЖдордо зарыл болгон компетенцияларды өнүктүрүү ЖОЖдор менен иш

берүүчүлөрдүн конкреттүү иш берүүчү менен конкреттүү тармакта студенттерди максаттуу даярдоо маселелери боюнча тыгыз кызматташуусу шартында мүмкүн деген пикирге келишти. Ошого карабастан, ЖОЖдор менен иш берүүчүлөрдүн өз ара аракеттенүүсүндө бүтүрүүчүлөрдүн бирдиктүү компетенциясын аныктоо олуттуу чектөөгө ээ: ар бир иш берүүчү кызматкерлерди баалоонун өздүк критерийлерин коет, бул бүтүрүүчүлөргө талаптардын бирдиктүү универсалдык системасын түзүүгө мүмкүндүк бербейт.

Бул чектөөгө карабастан, респонденттер бир добуштан ЖОЖдордо бүтүрүүчүлөрдүн командада иштөө, коммуникация жана эл алдында чыгып сүйлөө, долбоордук ишмердүүлүк сыяктуу компетенцияларын өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү зарыл экенин айтышты. Бардык респонденттер иш тажрыйбасы жок жана жетиштүү кесиптик компетенттүүлүгү жок потенциалдуу кызматкер үчүн кайсы компетенциялар - когнитивдик же когнитивдик эмес - маанилүү деген суроого жооп берүү кыйынга турду.

Ошого карабастан, изденүүчүлөрдө кайсы компетенциялардын жетишсиздиги көп кездешет жана кайсы компетенциялардын жоктугу иш берүүчүлөрдү потенциалдуу кызматкерлерден баш тартууга мажбур кылат деген суроолорго жооп берүүдө сурамжылоонун катышуучулары биринчи орунга жоопкерчиликти, өзүн-өзү уюштурууну, экинчи орунга - коммуникативдик жөндөмдү, үчүнчү орунга - көйгөйлөрдү чече билүүнү (билимди креативдик, чыгармачылык менен колдоно билүү) коюшту. Демек, иш берүүчүлөрдүн жоопторунун бири-бирине шайкештиги, коллективде жагымдуу климатты кепилдей турган жалпы адамдык сапаттарга артыкчылык беришет деген тыянак чыгарууга болот.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

Тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу үчүн төмөнкүдөй практикалык ыкмалар сунушталат:

1. Актуалдуу темаларга байланыштуу тапшырмаларды колдонуу:

- "Билим жана билгичтик деген эмне?", "Глобалдашуу", "Жаңы кесип" (натыйжалуу ой жүгүртүүнүн компетенциялары, техно-маалымат компетенциялары)
- "Инклюзивдик маданият", "Арыз", "Маек", "Барк", "Ишендир" (социалдык компетенциялары)
- "Жасалма интеллектин пайдасы жана зыяны", "Суу сыйлаган – зор болор, суу кордогон – кор болор", "Сынчы" ж. б. (өз ишин уюштуруу компетенциялары)

2. Интерактивдүү методдорду системалуу колдонуу:

- Талкуулар, конкреттүү кырдаалдарды талдоо.

- Ролдук оюндар, долбоорлор, фронталдык жана топтук сабактар.
3. Окуу үчүн өнүгүү чөйрөсүн түзүү:
- Окутуунун салттуу методунан мета-предметтик методго өтүү.
- Окутуучунун милдети - тапшырмаларды даярдоо, оюнду жетектөө жана студенттерди керектүү маалыматка багыттоо. Топто сый-урматтын жана өз ара түшүнүшүүнүн, достук атмосферасын түзүү. Педагогикалык эксперименттин натыйжаларын талдоо окуучулардын инсандык сапаттарынын жана жөндөмдөрүнүн өнүгүшүндө оң өзгөрүүлөр болгонун көрсөттү. Бул тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптанышынын оң динамикасын көрсөтүп турат.

Ошол эле учурда изилдөө процессинде чечилиши жогорку кесиптик билим берүүнүн талап кылынган сапатына жетишүүгө мүмкүндүк бере турган жаңы проблемалар жана милдеттер аныкталды. Алардын ичинен: жалпы орто жана кесиптик билим берүү системаларынын ортосунда инсандын универсалдык компетенцияларын калыптандырууда жолун жолдоочулукту аныктоо, универсалдык компетенцияларды баалоонун жол-жоболорун илимий негиздөө жана ишке ашыруу.

Изилдөөнүн келечегин аныктоодо, сунушталган изилдөө белгиленген көйгөйдүн бардык аспектилерин көрсөтө албай турганын белгилей кетүү керек. Андан аркы илимий изилдөө кыргыз тили сабагында универсалдык компетенцияларды баалоону өркүндөтүү маселесин чечүүгө багытталышы мүмкүн.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. **Аземова, А. А.** Кыргыз тилин окутуунун каражаттары [Текст] / А. А. Аземова // Известия КАО. – 2020. -№ 3(52). – С. 68-75. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44527052
2. **Аземова, А. А.** Кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдуу компетенциясын калыптандыруу үчүн интерактивдүү тапшырмалар [Текст] / А. А. Аземова // Вестник КГУСТА. – 2020. - № 3 (69). – С. 361-370. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45684301
3. **Аземова, А. А.** Использование коммуникативных игр в целях формирования универсальных компетенций студентов технических вузов на занятиях кыргызского языка [Текст] / А. А. Аземова, Т. Султанов // Вестник КГУСТА. – 2021. - № 1(71). – С. 43-46. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46336679
4. **Аземова, А. А.** Кесиптик кыргыз тилин окутууда студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу типтери [Текст] / А. А. Аземова, М. Б. Жаманакова // Известия НАН КР. – 2021. - №4. – С. 99-105. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47173207

5. **Azemova, A. A.** Methods of formation for students' universal competencies in teaching professional kyrgyz language [Текст] / A. A. Azemova, M. B. Zhamanakova // Известия НАН КР. – 2021. - №4. – P. 93-98.
https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47173206&

6. **Azemova, A. A.** Communicative games in learning students in the classes of the Kyrgyz language [Текст] / A. A. Azemova, M. B. Zhamanakova // Вестник КГУСТА. – 2021. - № 2(72). – P. 190-193.
https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46696906

7. **Аземова, А. А.** Универсальные компетенции при обучении языка [Текст] / А. А. Аземова // Сборник международной научно-практической конференции "Гражданско-правовое воспитание учащихся в учебно-воспитательном процессе школы" – Алматы, 2022 – С. 9-12.

8. **Аземова, А. А.** Международный опыт моделирования и измерения универсальных компетентностей в образовании [Текст] / А. А. Аземова, Э. А. Супатаева, З. С. Гельманова // Вестник КГАФКС. – № 1(29). - 2022. – С. 244-255.

9. **Аземова, А. А.** Билим берүүдөгү универсалдуу компетенттүүлүктү моделдөө жана өлчөө боюнча эл аралык тажрыйба [Текст] / А. А. Аземова, Э. А. Супатаева, З. С. Гельманова // XI Эл аралык илимий-практикалык симпозиумдун жыйнагы. –Талас, 2022. – 69-73-бб.

10. **Аземова, А. А.** Кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу [Текст] / А. А. Аземова, К. Д. Добаев // Alatoo Academic studies - № 2. - 2022. – С. 41-49.
https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49469533

11. **Аземова, А. А.** Студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандырууда "кыргыз тили" дисциплинасынын билим берүү мүмкүнчүлүктөрү [Текст] / А. А. Аземова, Э. Орозбек к. // Известия КГТУ им. И. Раззакова - № 2 (66). - 2023 - С. 973-980.
https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54934455

12. **Azemova, A. A.** Communicative games in Kyrgyz language classes as a way of improving universal competencies for undergraduate students [Текст] / A. A. Azemova, M. B. Zhamanakova // BIO Web of Conferences. – 2024.

Аземова Айгүл Аскербековнанын «Тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу» деген темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы жана методикасы (Кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: компетенция, компетентүүлүк, негизги/ачкыч компетенциялар, универсалдуу компетенциялар, интерактивдүү сабак, коммуникативдик оюндар, ишкердик оюндар, конкреттүү кырдаалдарды талдоо, кыргыз тили.

Изилдөөнүн объектиси: тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагынын процесси.

Изилдөөнүн предмети: тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу.

Изилдөөнүн максаты: университеттин тилдик эмес факультеттерде кыргыз тили сабагында студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун моделин иштеп чыгуу жана негиздөө; аны натыйжалуу ишке ашырууну аныктоо жана эксперименталдык түрдө текшерүү.

Изилдөө методдору: социалдык-педагогикалык, байкоо, эксперименталдык, эмпирикалык, сурамжылоо, анкета, статистикалык анализ.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- тилдик эмес факультеттерде студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруу үчүн «Кесиптик кыргыз тили» окуу дисциплинасынын билим берүү мүмкүнчүлүктөрү аныкталды;
- тилдик эмес факультеттерде студенттер тарабынан кыргыз тили сабагында калыптанган жана өнүктүрүлгөн универсалдык компетенциялардын тизмеси жана курамы аныкталды;
- тилдик эмес факультеттерде студенттердин универсалдык компетенцияларын калыптандыруунун модели иштелип чыккан, теориялык жактан негизделди.
- кыргыз тили сабактарында универсалдык компетенттүүлүктөрдү ийгиликтүү калыптандырууга көмөктөшүүчү моделди ишке ашыруунун педагогикалык шарттары аныкталды жана эксперименталдык жактан текшерилди.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: «Кесиптик кыргыз тили» окуу дисциплинасынын программасынын вариативдик бөлүгү иштелип чыкты жана тилдик эмес факультеттердин студенттери үчүн тестирленди.

Колдонуу чөйрөсү: Илимий материалдар программаны өркүндөтүү үчүн, ошондой эле тилдик эмес адистиктердин студенттери үчүн окуу китептерин жана окуу куралдарын иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Аземовой Айгуль Аскербековны на тему: «Формирование универсальных компетенций на занятиях кыргызского языка у студентов неязыковых факультетов» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (Кыргызский язык)

Ключевые слова: компетенции, компетентности, ключевые компетенции, универсальные компетенции, интерактивные занятия, коммуникативные игры, деловые игры, анализ конкретных ситуаций, кыргызский язык.

Объект исследования - процесс занятий по кыргызскому языку в неязыковых факультетах.

Предмет исследования - формирование универсальных компетенций на занятиях по кыргызскому языку у студентов неязыковых факультетов.

Цель исследования – разработать и обосновать модель формирования универсальных компетенций студентов неязыковых факультетов вуза, на занятиях кыргызского языка; выявить и экспериментально проверить ее эффективной реализации.

Методы исследования: социально-педагогический, наблюдение, экспериментальный, эмпирический, опрос, анкетирование, статистический**.**

Научная новизна исследования:

- выявлены образовательные возможности учебной дисциплины "Профессиональный кыргызский язык" для формирования универсальных компетенций студентов неязыковых факультетов;

- определен перечень и компонентный состав универсальных компетенций, формируемых и развиваемых на занятиях кыргызского языка студентов неязыковых факультетов;

- разработана, теоретически обоснована и апробирована модель формирования универсальных компетенций студентов неязыковых факультетов;

- выявлены и экспериментально проверены педагогические условия реализации модели, способствующие успешному формированию универсальных компетенций на занятиях кыргызского языка.

Практическая значимость исследования: разработана и апробирована вариативная часть программы учебной дисциплины «Профессиональный кыргызский язык» для студентов неязыковых факультетов и апробирован диагностический инструментарий для выявления динамики формирования и развития универсальных компетенций.

Область применения: Материалы исследования, могут быть использованы для совершенствования программы, а также при разработке учебников и методических пособий для студентов неязыковых специальностей.

RESUME

dissertation by Azemova Aigul Askerbekovna on the topic: "Formation of universal competencies in Kyrgyz language classes among students of non-linguistic faculties" for the degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.02 – theory and methodology of teaching and education (Kyrgyz language)

Key words: competencies, competencies, key competencies, universal competencies, interactive classes, communicative games, business games, analysis of specific situations, Kyrgyz language.

The object of the study is the process of Kyrgyz language classes at a higher vocational school

The subject of the study is the formation of universal competencies in Kyrgyz language classes among students of non-linguistic faculties.

The purpose of the study is to develop and substantiate a model for the formation of universal competencies of students of non-linguistic faculties of the university in Kyrgyz language classes; identify and experimentally verify its effective implementation.

Research methods: socio-pedagogical, observation, experimental, empirical, survey, questionnaire, statistical.

Scientific novelty of the research:

- the educational opportunities of the academic discipline "Professional Kyrgyz language" have been identified for the formation of universal competencies of students of non-linguistic faculties;

- a list and component composition of universal competencies formed and developed in Kyrgyz language classes by students of non-linguistic faculties has been determined;

- a model for the formation of universal competencies of students of non-linguistic faculties has been developed, theoretically substantiated and tested;

- pedagogical conditions for the implementation of the model that contribute to the successful formation of universal competencies in Kyrgyz language classes were identified and experimentally tested.

Practical significance of the study: a variable part of the program of the academic discipline “"Professional Kyrgyz language"” was developed and tested for students of non-linguistic faculties and diagnostic tools were tested to identify the dynamics of the formation and development of universal competencies.

Scope: Research materials can be used to improve the program, as well as in the development of textbooks and teaching aids for students of non-linguistic specialties.

Кагаздын форматы 60 х 90/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Кеңсе кагазы. Тиражы 50 нуска.
«Соф Басмасы» ЖЧК тарабынан басылып чыкты.
720020, Бишкек ш., Ахунбаева көч., 92